

Л. Ф. Купіна

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри галузевих юридичних дисциплін
факультету політології та права
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова

ПРОБЛЕМА ВИЗНАННЯ ЦІЛЕЙ НОРМ ТРУДОВОГО ПРАВА КРИТЕРІЄМ ЇХ ЕФЕКТИВНОСТІ

У статті розкрито питання визнання цілей норм трудового права одним з основних критеріїв їхньої ефективності. Автором проаналізовано підхід, який визнає ціль правової норми еталоном її ефективності, а також висвітлено свою точку зору щодо інших підходів, які досліджувалися протягом певного періоду. Наведено класифікацію цілей правових норм у загальному розумінні, з їх відповідною проекцією на норми трудового права. На основі здійсненого комплексного аналізу доведено необхідність включення цілей правових норм до переліку критеріїв ефективності норм трудового права.

Ключові слова: ефективність правових норм, оцінка ефективності правових норм, критерії ефективності, цілі правових норм, цілі правового регулювання.

Постановка проблеми. Загальним в юридичній науці є підхід до визнання права регулятором суспільних відносин, покликаним установлювати основні правила поведінки в суспільстві та санкції за їх порушення.

Безсумнівним є той факт, що тільки ефективна норма права може бути адекватним регулятором суспільних відносин, тобто вона повинна бути реалізована в ході здійснення всіма учасниками правовідносин своєї діяльності, оскільки тільки в такому випадку право є соціально значимим, проявляє свою соціальну цінність, яка полягає в забезпеченні правопорядку в державі в цілому та на рівні приватних правовідносин, зокрема, в приведенні суспільних правовідносин до стабільного стану та забезпечення їх розвитку на кожному етапі існування суспільства.

Таким чином, для забезпечення виконання правом своєї основної соціальної функції в державі має бути сформована та реально забезпечена можливість для реалізації правових норм, використання їх учасниками для захисту своїх інтересів. При цьому така реалізація має бути не формальною, а ефективною, тобто внаслідок реалізації норм права має бути забезпечено гідний рівень правової культури

громадян, їхні права та свободи, створено умови для втілення в життя їхніх інтересів, забезпечено наявність у суспільстві позитивного відношення до права, високого рівня довіри громадян до держави в особі владних інститутів та, з іншого боку, забезпечено можливість реалізації державного примусу та визнання громадянами необхідності його застосування.

З огляду на це одним з основних завдань держави є постійна оцінка ефективності діючих правових норм та, як наслідок, їх вдосконалення та приведення до актуального потребам суспільства стану. У свою чергу оцінка ефективності правових норм повинна здійснюватися на основі певних критеріїв, які є відправною точкою під час її визначення.

Досить тривалий час у наукових колах точиться суперечка про те, чи слід вважати ціль, яка була поставлена законодавцем під час прийняття тої чи іншої правової норми, критерієм ефективності такої правової норми. Суперечка базується, власне, виходячи з різного бачення науковцями самого поняття ефективності норми права.

Вважаємо дану проблему досить актуальною, оскільки як правова норма, як найнижча ланка правової системи, так і правовий інститут, галузь права та правова система держави загалом не можуть

існувати без цілі, мети, для досягнення якої вони були прийняті або сформовані, а отже, не можна заперечувати той факт, що саме ступінь досягнення цієї цілі свідчить про ефективність елементів правової системи.

Метою статті є аналіз підходу до визначення цілей правових норм критерієм їхньої ефективності, а також критики цього підходу з метою вироблення власного бачення проблемного питання.

Виклад основного матеріалу. Оцінка ефективності правових норм неможлива без чіткого розуміння поняття критеріїв такої ефективності, які б охоплювали найбільш проблемні питання реалізації правових норм та дозволяли під час визначення ефективності встановити слабкі сторони правового регулювання з метою його подальшого вдосконалення.

Найбільш поширеним та загальноприйнятим в юридичній науці є підхід, у межах якого, виходячи з розуміння права як основного регулятора суспільних відносин, ефективність норм права визначається як співвідношення між фактичним результатом застосування норми права та тими соціальними цілями, для досягнення яких норма права була прийнята.

Дана думка була викладена В.М. Кудрявцевим, В.І. Нікітінським, І.С. Самощенком та В.В. Глазиріним у колективній монографії «Ефективність правових норм», вона являє собою цільовий або інструментально-позитивістський підхід до визначення поняття ефективності норм права. Тобто ефективність норм права, на думку авторів [1, с. 22], визначається тим, наскільки реалізація правової норми сприяє досягненню цілі, що поставлена перед правовим регулюванням тих чи інших правовідносин. Таким чином, мета, задля досягнення якої була прийнята правова норма, визнається критерієм ефективності правової норми.

Дану думку підтримує О.С. Лустова, визнаючи ціль критерієм ефективності правової норми, та відзначає, що для правильного вирішення питання про цілі необхідно виходити із загальнотеоретичних положень про цілі. Ціль – це категорія, яка визначає запланований результат свідомої діяльності людини, суспільства

в цілому. Досягаючи здійснення поставлених цілей, людина вдається до вибору конкретних засобів [2, с. 25].

Про досягнення цілей правових норм свідчать певні показники, які перебувають у тісному зв'язку з цілями правового регулювання.

Наприклад, цілями притягнення до відповідальності в трудовому праві є: відновлення соціальної справедливості, покарання винних та запобігання правопорушень у майбутньому. У свою чергу попередження правопорушень проявляється у двох формах. Першою формою є загальне попередження правопорушень, тобто норми трудового права мають за мету недопущення вчинення будь-яких правопорушень взагалі (загальна превенція). Другою формою є спеціальне попередження правопорушень, тобто попередження нових правопорушень з боку осіб, які безпосередньо притягаються до відповідальності (приватна превенція).

Показником досягнення приватної превенції буде служити невчинення нового правопорушення особою, яка вже понесла відповідальність за таке правопорушення. Водночас вчинення нового проступку особою, яка вже була притягнута до відповідальності, є показником неефективності даного інституту. Однак необхідно мати на увазі, що припущення про прямий зв'язок між повторним вчиненням проступку та станом ефективності інституту притягнення до відповідальності в трудовому праві (а отже, і недосягнення цілей правового регулювання) в більшості випадків фактично помилкове, оскільки воно не враховує впливу на повторюваність правопорушення ряду інших соціальних факторів.

Таким чином, як слушно відзначає О.С. Лустова, коли зачіпаються питання повторного вчинення проступку як показника неефективності інституту притягнення до відповідальності та відповідних правових норм, мова йде про зв'язок між однією з причин явища із самим явищем, тобто повторність розглядається як показник неефективності тільки в тій мірі, в якій являється результатом недосконалості діючого трудового права та практики його застосування [2, с. 26].

Як ціль відповідного впливу виправлення правопорушника передбачає зміну поглядів і звичок особи, яка виключає вчинення нею нових правопорушень, хоча б виходячи зі страху перед покаранням. Показником виправлення, у свою чергу, є формування у правопорушника поважного ставлення до людини, суспільства, праці, правил суспільного життя та стимулювання правомірної поведінки.

Слушно зазначено авторами [1, с. 33–41], що конкретних соціальних цілей, які лежать в основі різних норм права, настільки багато, що немає ні фактичної можливості, ні реальної потреби перерахувати їх усі. Однак наука теорії держави і права може, в самому загальному плані, охарактеризувати основні типи таких цілей і визначити їх значення задля дослідження ефективності правових норм. Основними типами цілей визначають:

1. Правові цілі різних рівнів. Система правових цілей повинна перекликатись із системою права взагалі, а отже, можна розрізнити цілі правових норм, які, поєднуючись та взаємодоповнюючи одна одну, трансформуються в цілі правових інститутів, останні в цілі галузей законодавства або міжгалузевих правових комплексів та ін.

Розуміння наявності перелічених цілей різних рівнів має принципове значення для розуміння ефективності, оскільки логічно допустити, що визначення ефективності кожної з підсистем права можливе лише на основі їхніх цілей, тобто не можна, наприклад, судити про ефективність конкретної правової норми, виходячи з цілей, поставлених для галузі права загалом.

Водночас, оцінюючи ефективність закону чи іншого нормативно-правового акту, треба мати на увазі, що його переваги і недоліки визначаються сукупністю об'єднаних у ньому правових норм. При цьому малоефективний закон може мати окремі, досить ефективні норми.

Доцільним під час аналізу вищевказаної цілі буде наведення колективної наукової думки практичного характеру щодо правового значення та ефективності окремих положень Кодексу законів про працю Української Радянської Соціалістичної

Республіки, що був затверджений Постановою Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету 2 грудня 1922 року та який був замінений у 1971 році новим Кодексом із такою самою назвою, але багато його норм без істотних змін чи з незначними змінами (переважно редакційного характеру) перейшло в новий кодекс. Це свідчить про їхню ефективність, перевірену протягом майже 50-річного застосування [1, с. 123–124].

2. Поділ цілей на функціональні та предметні – функціональними цілями вважаються такі, які передбачають, у результаті дії норми права, зміни виключно в поведінці людей, предметні цілі включають у себе матеріальні результати, отримання яких водночас потребує відповідних дій (тобто досягнення одночасно і функціональних цілей).

Виділення таких двох груп цілей дозволяє розмежувати юридичну та соціальну ефективність правових норм. Положення даної теорії можуть знайти своє відображення під час аналізу норм Кодексу законів про працю України, затвердженого Законом України № 322-VIII від 10 грудня 1971 року, зокрема статті 46, якою визначено підстави відсторонення роботодавцем працівника від роботи. Фактично це підстави для прийняття роботодавцем відповідних рішень, які впливають на обсяг обов'язків працівника, а точніше – на тимчасове припинення виконання працівником роботи за трудовим договором, що позбавляє його можливості отримати винагороду за роботу в період відсторонення. Тобто в результаті реалізації даної норми досягнуто як функціональну ціль – роботодавець прийняв адміністративне рішення, так і матеріальну ціль – працівник не отримає винагороду за працю, яка мала бути виплачена йому в разі виконання роботи за трудовим договором, тим самим доведено симбіоз юридичної та соціальної ефективності норми.

3. Поділ цілей на ступінчасті та неступінчасті – ступінчасті цілі передбачають досягнення цілі в більшій чи меншій мірі, тобто це цілі, які не мають відповідного числового виразу. Доцільним буде навести положення Закону України «Про професійний розвиток працівників» № 4312-VI,

прийнятого 12 січня 2012 року, яким визначено поняття професійного навчання працівників як процесу цілеспрямованого формування у працівників спеціальних знань, розвитку необхідних навичок та вмінь, що дають змогу підвищувати продуктивність праці, максимально якісно виконувати функціональні обов'язки, освоювати нові види професійної діяльності, що включає первинну професійну підготовку, перепідготовку і підвищення кваліфікації працівників відповідно до потреб виробництва. Очевидно, що навчання працівників проходить певними етапами в різний період часу, за різними програмами, що загалом сприяє продуктивності праці та, як правило, впливає на збільшення прибутку роботодавця, тобто професійне навчання є поступовим, однак цей процес націлений на результат – використання здобутих навичок у трудовій діяльності, з метою збільшення прибутку. Разом із тим неступінчасті цілі не завжди передбачають альтернативи в мірі їх досягнення, адже вони можуть бути або досягнуті, чи досягнуті частково, або зовсім не досягнуті, що, на нашу думку, найкраще прослідковується в разі встановлення терміну випробування працівнику, коли у відповідності зі ст. 26 КЗпП України, під час укладення трудового договору, зумовлюється сторонами встановлення випробування з метою перевірки відповідності працівника роботі, яка йому доручається [1, с. 37].

4. Поділ цілей на матеріальні та юридичні – матеріальні цілі стосуються відносин у неправовій сфері, такі цілі можуть мати економічний, політичний, ідеологічний, культурний та інший характер; юридичними є цілі, в яких найважливішим об'єктом правового регулювання та впливу є саме право, особливо необхідність його неухильного дотримання та виконання його приписів.

Погоджуємося з авторами даної думки, що даний поділ також сприяє більш чіткому розділенню та розумінню юридичної та соціальної ефективності правових норм, адже саме в трудових правовідносинах матеріальний аспект є основним для його сторін, що характеризує його соціально, не пов'язану з правом сторону,

але повністю відображає мету укладення трудового договору і, як наслідок, мету правової норми, яка врегулювала його укладення, тим самим показала взаємне доповнення соціальної ефективності норм права юридичного.

В.О. Сиринько, досліджуючи ефективність правозастосовної діяльності органів виконавчої влади, стверджує, що можна виділити величезну різноманітність конкретних цілей, які лежать в основі різних норм права, проте в підсумку всі вони зводяться до справедливої впорядкованості суспільних відносин та підпорядковуються тим цілям і завданням, які покладає на себе держава. Деякі державні цілі можуть бути досягнуті і без допомоги права. Однак більшість із них досягається шляхом здійснення цілей конкретних правових норм, потім на основі досягнутого – цілей правових інститутів та, зрештою, цілей галузей права й міжгалузевих правових комплексів [3, с. 59].

У науці зараз відзначається, що наведений підхід був єдино можливим за радянських часів, коли вважалося, що законодавчі приписи не можуть переслідувати антисоціальних цілей, однак на сучасному етапі розвитку держави і права таке абстрактне визначення є неприйнятним, оскільки за такого підходу цілі виводяться із зони критичного аналізу і виступають як абсолютний критерій, еталон ефективності. У свою чергу, на сьогодні задані політикою цілі правового регулювання можуть не відповідати інтересам суспільства, а іноді й прямо їм суперечити, а отже, таке правове регулювання не може мати позитивних значень соціальної ефективності, яка загалом визнається пріоритетною перед юридичною ефективністю правових норм.

У такому випадку під час дослідження проблеми ефективності законодавства пропонується брати за основу не абстрактне поняття мети, цілі, а чітко її визначити [4, с. 37]

Казимирчук В.П. пов'язує ефективність права з відображенням у ньому економічних, політичних, духовних потреб та інтересів класів і суспільства взагалі, зі спрямованістю на охорону прав і свобод особи [5, с. 37].

Лапаєва В.В. вказує на те, що в сучасних умовах завданням правового регулювання є не досягнення поставлених зверху цілей, а полягає в належному вираженні й узгодженні соціальних інтересів, що сприяють нормальному, вільному розвитку суспільних відносин. А тому положення теорії ефективності законодавства повинні бути переглянуті. Невірно трактувати ефективність закону, правової норми як співвідношення між результатом дії норми й економічними, політичними та ідеологічними цілями, які були поставлені під час прийняття норми права. З огляду на сучасне розуміння сутності закону, в умовах становлення правової державності ефективність законодавства слід вимірювати його внеском у зміцнення правових начал державного й громадського життя, у формування й розвиток елементів свободи в суспільних відносинах, у реалізацію прав і свобод людини і громадянина [6, с. 28–44].

При цьому правова норма є правовою формою компромісу й здійснення різних конфлікуючих інтересів і одночасно правовим способом вирішення конфліктів, а не засобом подолання розбіжностей різних інтересів соціальних груп шляхом їхньої насильницької уніфікації. Це означає, що про ефективність законодавства є сенс говорити лише щодо правового законодавства, спрямованого на забезпечення й захист прав та свобод людини [7, с. 164–175].

Серед вітчизняних науковців прихильником даного підходу до визначення ефективності норм права є Сіренко В.Ф., який відзначає, що під час вивчення ефективності варто звертати увагу передусім на інтереси. Визначаючи інтерес як співвідношення між необхідністю задоволення потреб різних груп, класів, окремих верств населення і можливістю задоволення цих потреб, можна сформулювати модель, складники якої становлять елементи ефективності, зокрема: соціальні потреби, які необхідно задовольнити за допомогою конкретного нормативного акту; правові засоби, їхня кількість та якість; здатність правових засобів задовольняти потреби, що закріплені в нормативному акті; перспективність напрямів удосконалення за-

конодавства з метою задоволення соціальних потреб [8, с. 3–13].

Варто відзначити, що даний підхід до визначення поняття ефективності норм права також неодноразово піддавався критиці. Так, повністю підтримуємо позицію Мельник О.М., яка звертає увагу на те, що задоволення потреб і узгодження інтересів слід розглядати як мету, тобто і в цьому підході йдеться про зміст поняття «мета» (ціль) стосовно ефективності правового регулювання [9, с. 136].

Також варто відзначити, що визначення ефективності правової норми, які запропоновані Лапаєвою В.В. та Сіренком В.Ф., на нашу думку, є більш застосовними для визначення ефективності правових норм, які регулюють приватно-правові суспільні відносини та застосовують диспозитивний метод правового регулювання, ніж для публічно-правових, які ґрунтуються на владно-імперативному методі.

Проаналізувавши різні підходи до визначення цілей правових норм критерієм їхньої ефективності, вважаємо все ж таки, що постановка цілей правового регулювання є принципово важливим питанням у ході досягнення ефективності правових норм, а отже, для вироблення цілей, які будуть поставлені законодавцем під час прийняття того чи іншого нормативно-правового акту, необхідно мати точну інформацію про потреби, які має суспільство в конкретний момент свого розвитку, реальні засоби і об'єктивно можливі шляхи конкретного правового рішення.

Логічним видається той факт, що ефективність правової норми тим вище, чим точніше цілі, визначені законодавцем, відповідають об'єктивним закономірностям та потребам суспільного розвитку. Таким чином, цілі правових норм у будь-якому випадку є вихідною точкою, одним з основних критеріїв ефективності правових норм, а їхнє різноманіття та наявність чіткої системи, запропонованої дослідниками, дозволяє проводити аналіз ефективності правових норм ґрунтовно, з отриманням відповідних висновків, які дозволять забезпечити розвиток та подальше вдосконалення правової системи держави у відповідності з розвитком суспільних відносин та трансформацією тих

цілей, які ставить перед собою держава, та досягнення яких у подальшому буде свідчити про ефективність правових норм.

Однак при цьому не слід забувати, що цілі правових норм – не єдиний критерій ефективності правових норм, оскільки ефективна реалізація правила поведінки, викладеного в правовій нормі, залежить також від ряду об'єктивних та суб'єктивних умов, які відносяться як до самого права, його характеристик, так і до суб'єкта правореалізації, і які також повинні оцінюватись як критерії ефективності дії правових норм.

Список використаної літератури:

1. Эффективность правовых норм / В.Н. Кудрявцев, В.И. Никитинский, И.С. Самощенко, В.В. Глазырин. М.: Юрид. лит., 1980. 280 с.
2. Лустова О.С. Понятие, критерии и условия эффективности правовых норм. Вестник Челябинского государственного университета. Челябинск: Изд-во ЧелГУ, 2004. № 1. С. 22–29.
3. Сиринько В.А. Правоприменительная деятельность органов исполнительной власти: современные проблемы эффективности и совершенствования законодательства: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.14 «Административное право, финансовое право, информационное право»; Московский гос. социальный ун-т. Воронеж, 2004. 238 с.
4. Тимченко Г.В. Мета ефективного законодавства. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2013. Вип. 3. Т. 1. С. 36–38.
5. Казимирчук В.П. Социальный механизм действия права. Сов. государство и право. 1970. № 10. С. 37–44.
6. Лапаева В.В. Социология права. М.: Норма, 2008. 336 с.
7. Лапаева В.В. Эффективность закона и методы ее изучения. Эффективность закона. Методология и конкретные исследования; отв. ред. В.М. Сырых, Ю.А. Тихомиров. М.: ИЗиСП, 1997.
8. Законодавство: проблеми ефективності / В.Б. Авер'янов, С.В. Бобровник, В.В. Головченко та ін.; НАН України, Ін-т держави і права ім. Корецького. К.: Наук. думка, 1995. 229 с.
9. Мельник О.М. Правове регулювання та шляхи підвищення його ефективності: дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.01. К.: 2004. 208 с.

Купина Л. Ф. Проблема признания целей норм трудового права критерием их эффективности

В статье рассмотрены вопросы признания целей норм трудового права одним из основных критериев их эффективности. Автором проанализирован подход, признающий цель правовой нормы эталоном ее эффективности, а также сформирована своя точка зрения относительно исследований определенного периода. В статье приведена классификация целей правовых норм в общем понимании, с их соответствующей проекцией на нормы трудового права, в частности. На основе проведенного комплексного анализа доказана необходимость включения целей правовых норм в перечень критериев эффективности норм трудового права.

Ключевые слова: эффективность правовых норм, оценка эффективности правовых норм, критерии эффективности, цели правовых норм, цели правового регулирования.

Kupina L. The problem of recognition of goals of labor law norms as the criterion of their efficiency

The article deals with the question of the recognition of the goals of the norms of labor law as one of the main criteria for their effectiveness. The author analyzes an approach that recognizes the purpose of the legal norm as a benchmark for its effectiveness, and also highlights its point of view on other approaches that were investigated within a certain period. The classification of goals of legal norms in the general sense, with their corresponding projection on the norms of labor law, in particular, is presented. On the basis of the implemented complex analysis, the necessity of including the goals of legal norms in the list of criteria of efficiency of norms of labor law has been proved.

Key words: efficiency of legal norms, assessment of efficiency of legal norms, criteria of efficiency, goals of legal norms, goals of legal regulation.